

УДК 811.112.2'373.61

DOI 10.31651/2076-5770-2018-2-11-15

ORCID 0000-0002-8909-3236

СТРОЙКОВА Світлана Анатоліївна,
 кандидат філологічних наук, старший викладач
 кафедри німецької філології
 Черкаського національного університету
 імені Богдана Хмельницького
e-mail: stroykova151@gmail.com

МОТИВАТОР РІВНЯ ЯКОСТІ У НІМЕЦЬКИХ НАЗВАХ РИБ

Статтю присвячено когнітивно-ономасіологічному аналізу особливостей німецьких найменувань риб із мотиватором рівня якості у сучасній німецькій мові. Німецькі назви риб відображають складну взаємодію наукових та наївних уявлень німецького народу про світ. У науковій картині світу позначення риб як за розміром, так і за зовнішніми якостями, створюються на підставі зорових відчуттів, які проектирують на позначення ономасіологічних ознак обраних із рівня якості. Рівень якості представлений в ономасіологічних структурах німецьких іхтіонімів переважно прикметниками у складі композитних назв, які вказують на забарвлення всього або більшої частини покриву риби. Застосування мотиватора рівня якості виконує функцію уточнення, диференціації та характеристики самої риби.

Ключові слова: мотивація, рівень якості, найменування риб, когнітивно-ономасіологічний аналіз.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження ономасіологічних структур німецьких найменувань риб зумовлена необхідністю встановити когнітивне підґрунтя механізму творення найменувань у мові й загальною спрямованістю сучасної лінгвістики на розгляд мови як семіотичного засобу репрезентації когнітивних процесів, структур та операцій свідомості. Німецькі найменування риб відтворюють усталену в науковій спільноті систему знань про риб, що відображену у виборі мотиваторів німецьких назв риб із рівня якості. Дослідження мотиваторів рівня якості є актуальним, оскільки дає змогу розглянути різні якісні показники, актуалізовані у назвах риб у німецькій мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найменування риб (іхтіоніми) віддавна привертають увагу дослідників, які в численних дослідженнях вже розробили різні аспекти номінації риб у слов'янських та германських мовах. Так, мовознавці досліджували лексико-семантичний та словотвірний аспект іхтіонімів у російській мові (Н. Ю. Меркулов, Ю. В. Халюков), описано особливості номінації та варіювання найменувань об'єктів іхтіофауни в австралійському варіанті англійської мови (В. А. Коваленко). Німецькі назви риб розглянуто в етимологічному та мотиваційному аспектах у слов'янських мовах (К. О. Березовська, А. С. Герд, В. Т. Коломієць, В. В. Усачева), а також у складі лексики рибальства в ономасіологічному, лексикографічному та дериваційному ракурсах в українській (А. А. Берлізов, І. І. Ліпкевич) та російській мовах (Н. Ю. Меркулов). Однак дотепер мотивацію німецьких назв риб не розглядали з позицій когнітивної ономасіології, що зумовлює новизну нашого дослідження.

Метою статті є аналіз особливостей мотивації німецьких іхтіонімів з мотиватором рівня якості в сучасній німецькій мові.

Матеріалом дослідження послужили близько 170 німецьких найменувань риб із мотиватором рівня якості, вилучених з атласу «Die Meeresfische Europas» (упорядники Bent J. Muus i Jørgen G. Nielsen), а також спеціалізованих online ресурсів.

Основним методом аналізу мотивації німецьких іхтіонімів із мотиватором рівня якості є методика когнітивно-ономасіологічного аналізу, розроблена О. О. Селівановою й апробована представниками її наукової школи на матеріалі різних мов (Я. В. Браницька,

І. І. Казимир, В. В. Калько, О. В. Коновалова, І. М. Литвин, Н. С. Рибалка, Г. А. Єрмоленко та ін.). Метою когнітивно-ономасіологічного аналізу є дослідження мотивації «як наскрізної в процесі номінації лінгвопсихоментальної операції встановлення семантичної й формальної залежності між мотиватором й похідною номінативною одиницею (мотивованим знаком) різних компонентів структури знань про позначене» [1, с. 158].

Когнітивно-ономасіологічний аналіз німецьких найменувань риб містить два етапи: інтерпретацію ономасіологічних структур, яка потребує, насамперед, з'ясування номінативного статусу німецьких іхтіонімів. За номінативним статусом ці назви представлені непохідними одиницями, дериватами, композитами та складеними найменуваннями. На другому етапі встановлено когнітивну модель у вигляді ментально-психонетичного комплексу (МПК), із якої реконструйовано мотиваційну базу німецьких назв риб. Мотиваційна база може відповісти пропозиції (на кшталт таксономії риб або предикатно-аргументної структури, яка описує ситуацію, пов'язану з життєдіяльністю цих тварин), а також метафоричній моделі асоціативно-термінальної частини МПК, відповідно до якої мотиватора найменувань риб є знаками інших донорських зон, а також модусного компонента оцінки, пов'язаного з чуттєвою сферою МПК. Залежно від статусу обраного мотиватором компонента МПК у масиві німецьких іхтіонімів ми, слідом за О. О. Селівановою, виокремили про позиційно-диктумний, асоціативно-метафоричний, модусний та змішаний типи мотивації [2, с. 187]. Рівень якості входить до пропозиційного ядра МПК, а якісний показник виконує функцію пропозиційного мотиватора.

Виклад основного матеріалу. Німецькі назви риб відображають складну взаємодію наукових та наївних уявлень німецького народу про світ. У науковій картині світу позначення риб за зовнішніми якостями створюються шляхом зорових відчуттів. Колір є основною візуальною якістю [3, с. 81], і оскільки колір – відносно постійна якість риби, позначення кольору є одними з найпоширеніших мотиваторів найменувань риб у німецькій мові.

Зовнішній вигляд риби часто оцінюється з огляду на забарвлення та розмір всього тіла риби. Таким чином, зорові відчуття проектиують на позначення ономасіологічних ознак обраних із рівня якості. Рівень якості представлений в ономасіологічних структурах німецьких назв риб прикметниками у складі композитних назв, які вказують переважно на забарвлення всього або більшої частини покриву риби (луски, плавців тощо), при цьому перевага надається ахроматичним (психологічно елементарним кольорам): *Blauhai* («Rücken frischer Exemplare kräftig dunkelblau» (4, с. 44)); *Rotbrasse* («Körper rot, ohne Längsstreifen und Querbinder!» (4, с. 192)); *Weißhai* («Rücken und Flanken sind hellgrau bis bräunlich, seltener bläulich bis fast schwarz und weisen gelegentlich einen kupfernen Schimmer auf. Die Bauchseite ist weiß» (5)); *Grauer Riffhai* («Die Oberseite des Körpers zeigt eine hell- bis dunkelgraue, seltener bräunliche Färbung, die Schwanzflosse weist einen schwarzen Saum auf. Die erste Rückenflosse trägt meist keine Zeichnung» (5)).

Колірний мотиватор може включатися в ономасіологічну структуру німецьких найменувань риб атрибуцією ономасіологічної ознаки до всієї риби, наприклад, *Schwarze Makrele* («... wird maximal 30 Zentimeter lang. Sie ist von dunkelbrauner Farbe» (5)); чи віднесенням її до частин тіла риби: *Blauaugen* («Die relativ großen Augen sind nahezu bei allen Arten kräftig blau» (w)); *Blaumäulchen* («Maulhöhle schwarzblau» (4, с. 166)); *Gelbflossenthun* («Die zweite Rückenflosse und die Afterflosse sind beide strahlend gelb, woher der Thunfisch seinen Namen erhielt. Die Farben des Körpers gehen von metallisch-blau am Rücken ins silberne auf den Bauch über» (5)).

Мотиватори-квалітативи можуть бути пов'язані з особливостями будови тіла риби або його частин. Здебільшого мотиватори такого типу характеризують розмір або форму риби або її частин (плавників, голови, хвоста тощо): *Breitflossenhai* («Namensgebend sind die breitbasigen Brustflossen» (w)); *Spitzschwänzige Grundel* («Schwanzflosse spitz» (4, с. 225)); *Schlanksalmer* («Die schlanken, seitlich nur wenig zusammengedrückten Fische werden 1,6 bis 16 Zentimeter lang» (5)).

Компонент рівня якості у деяких німецьких найменуваннях риб має статус еквоніма: *Schwarzfisch* («...ist zumindest dunkelbraun oder dunkelgrau bis (blau)schwarz, wobei die Flossen, soweit möglich, am dunkelsten sind» (6)); *Weißlachs* («Die Färbung ist wie bei allen Coregoniden helles Silber mit etwas dunklerem Rücken (olivgrün bis graublau; samt Rückenflosse)» (6)).

Німецькомовні композитні назви риб можуть відображати лише один з можливих відтінків забарвлення залежно від типу водойми, де водиться риба: *Rotlachs* («Im Meer hat er einen blaugrünen Rücken und silbernen Bauch, in den Gewässern auf dem Land hat er einen hellgrünen Kopf, einen roten Rücken und Schwanz (daher der Name) und einen silbernen Bauch» (6)); залежно від віку риби: *Schwarzgrundel* («Ausgewachsene Tiere nahezu schwarz» (4, с. 226)); *Schwarzbarsch* («Junge Schwarzfische sind olivgrün mit hellen Flanken und weißem Bauch. An den Flanken haben sie kurze Querbinden. Ältere Fische werden dunkler, einfarbig graugrün oder schwarz» (5)).

Мотиватор на позначення кольору в мотиваційній базі німецьких назв риб поєднується з партитивом, який імплікується: *Weißrochen* («Oben einfarbig hellgrau. Scheibe unten mit grauem Außenrand, zwei grauen Flecken seitlich After und grauem Mittelstreifen auf dem Schwanz» (4, с. 72)); *Rotbarsch* («Seine Haut weist eine kräftige goldrote Färbung ohne irgendwelche dunklen Markierungen auf. Der Bauch ist pink oder rosig. Der hintere Teil des Kiemendeckels ist dunkel» (5)).

В ономасіологічній структурі німецьких іктіонімів колір часто поєднується з ознакою фрагмента забарвлення тіла риби, позначеною іменником: *Grünpunkttetra* («Die Rückenflosse ist dunkel gestreift. Der Körper ist dunkel mit 1 – 2 hellen Längsstichen» (7)); *Schwarzfleckbarbe* («Nur von der Querbinde oberhalb der Afterflosse bleibt ein dicker schwarzer Fleck, der zum deutschen Namen der Art führt» (5)).

На відміну від активного використання ахроматичних кольоропозначень у номінативних структурах німецьких найменувань риб, відтінки кольорів обираються рідко: *Purpurkopfbarbe* («Beide Geschlechter haben einen purpurroten Kopf. Bei den Männchen sind die Flossen kräftig schwarz bzw. purpurrot gefärbt. Zur Laichzeit färbt sich der ganze Vorderkörper des Männchens purpurrot. Bei den Weibchen sind die Farben weniger ausgeprägt, Rücken- und Afterflosse nur an den körpernahen Teilen gefärbt, sonst transparent» (5)).

В окремих випадках мотиваторами виступають квалітативи, що передають не конкретну ділянку кольорового спектра, а певне оптичне враження від її сприйняття, що активізує у складі пропозиції компонент сурсива – фігури спостерігача: *Dunkler Zitterrochen* («Oberseite einfarbig dunkel violett bis schwarzbraun» (4, с. 62)); *Dunkelhai* («Seine Körperfärbung ist bronzefarben bis gräulich oder auch dunkelgrau- seine Bauchseite ist weißlich bis cremefarben» (8)).

Загальний показник забарвлення, зазвичай імплікований, може бути представленим у поєднанні з конкретним кольором або компонентом кількості в ономасіологічній структурі німецьких іктіонімів-сполук: *Einfarben-Thun* («Der Einfarben-Thun hat eine schlanke, torpedoförmige Gestalt, die seitlich leicht abgeflacht ist. Die Körperfärbung des Rückens und des oberen Flankenbereichs ist glänzend blauschwarz, der untere Flankenteil und der Bauch sind silbrig. Der Körper besitzt keine Zeichnung oder Fleckung» (5)), *Zweifarben-Schleimfisch* («Der Fisch wird maximal elf bis 13 Zentimeter lang und kommt in drei Farbformen vor. Bei der bekanntesten ist der Vorderkörper schiefergrau der Hinterkörper orangerot. Orange ist nur der obere Schwanzflossenstiel und die mittleren Flossenstrahlen der Schwanzflosse. Die dritte Farbform ist völlig dunkel gefärbt» (5)).

Рівень якості німецьких найменувань риб, окрім кольоропозначень, фіксує й параметри конфігурації тіла риб: *Glattbutt* («Körper dünner als der des Seitenbutts und eher oval. Haut ohne Knochenhöcker, vielmehr mit kleinen, glatten Schuppen bedeckt» (4, с. 254)); *Spitzrochen* («Schnauze extrem lang und spitz. Scheibe breit rhombisch mit spitzen Flügelenden und sehr stark eingebuchteten Vorderrändern» (4, с. 74)) або його частин *Dickkopfgruppen* («Der Kopf ist sehr groß und das endständige Maul breit» (5)). Іноді ознака за будовою тіла

риби може бути диференційною, розрізняючи риб за віком: *Glattrochen* («Junge und halbwüchsige Tiere glatthäutig» (4, с. 68)).

Рівень квалітативів може бути представленим ознакою, сформованою в результаті безпосереднього дотикового контакту з тілом риби. Тактильно зумовлені квалітативи, на противагу таким, що ґрунтуються на зорових відчуттях, є нечисельними у досліджуваному мовному матеріалі: *Rauhaie* («Die Haut der Fische ist sehr rau, sie haben Leuchttorgane» (5) (*rau* “adj 1. auf der Oberfläche kleine Unebenheiten, Risse; o. Ä. aufweisend, sich nicht glattanföhrend (9)).

Мотиватори-кольоропозначення формують ономасіологічні структури не лише композитних німецьких найменувань риб, а й простих дериватів. Серед них три назви: *Weißling* («Die Grundfärbung ist sehr variabel und reicht von gelblichbraun und olivbraun über grünlich bis dunkelblau. Die Flanken sind gelblichgrau, der Bauch silbrig-weiß»(6)); *Rötling* («...so benannt wegen der auffallend roten Augen» (5)) та *Grünling* («Його забарвлення зеленувато-бурує чи коричневе з неправильної форми бурими плямами. М'ясо зеленого кольору» (10, с. 477)).

Розглянуті вище німецькі найменування риб мають пропозиційну мотивацію, однак мотиватори рівня якості представлені й в одиницях змішаної мотивації. У таких назвах риб якісний мотиватор корелює з метафоричним, а донорськими зонами є переважно концептосфери ТВАРИНИ й АРТЕФАКТ, наприклад, *Rotfeder* («Bauchflossen, After- und Rückenflosse sind orangefarben bis blutrot, am Ansatz bräunlich bis grau. Die Goldrotfeder oder Goldfeder ist eine rötlich-goldfarbene Zuchtvareität der Rotfeder» (5)), де донорською зоною є концептосфера ТВАРИНИ. У змішано мотивованих німецьких найменуваннях риб *Rotfeuerfische* («Die Färbung der Feuerfische wird von einem dichten Muster von rötlichen bzw. bräunlichen und weißen Querstreifen bestimmt und dient mit der konturenauflösenden Gestalt der Fische zur Tarnung» (5)) та *Orangefarbener Blasebalgisch* («Zusammen mit dem Kopf ergibt sich so insgesamt eine Form, die an einen Blasebalg erinnert. Der Fisch ist einfarbig orange oder bräunlich-rot gefärbt») (5)) застосовано якісні мотиватори *Rot* та *Orange* у поєднанні з метафоричними *-feuer*-та *Blasebalg-*, які підкреслюють яскравість забарвлення риб (концептосфера АРТЕФАКТ).

Висновки. Застосування мотиватора рівня якості в німецьких найменуваннях риб виконує функцію уточнення, диференціації, характеристики самої риби та частин її тіла. Перспективою дослідження якісного мотиватора є деталізація зв’язків цього мотиватора з різними ономасіологічними ознаками номінативної структури слова і проекції на створення значення.

Список використаної літератури

1. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология (монография). К. : Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. 248 с.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Черкаси, 2017. – 890 с.
3. Рузин И. Г. Когнитивные стратегии именования: модусы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение в языке / И. Г. Рузин // Вопросы языкоznания. – 1994. – № 6. – С. 79–100.
4. Bent, J. Muus. Die Meeresfische Europas / Bent J. Muus, Jørgen G. Nielsen. – Stuttgart: KOSMOS Verlag, 1998. – 336 S.
5. Wikipedia: Die Frei Enzyklopädie [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wikipedia.de>.
6. Globus [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.globus.de>.
7. www.drta-archiv.de
8. Fischlexikon [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.fischlexikon.eu>.
9. www.duden.de
10. Жизнь животных: Ланцетники. Круглоротые. Хрящевые рыбы. Костные рыбы / под ред. Т. С. Расса. – 2-е изд., перераб. М.: – Просвещение, 1983. – 575 с.

References

1. Selivanova, O. O. (2000). *Cognitive onomasiology*. Kiev: Publishing House «Phytosociocentre» (in Russ.)
2. Selivanova, O. O. (2017). *Modern linguistics: directions and problems*. Cherkasy: (in Ukr.)
3. Ruzin, I. G. Cognitive naming strategies: models of perception (sight, hearing, touch, smelling, taste) and their expression in the language. *Voprosy yazykoznanija (Questions of the Linguistics)*, 6, 79 – 100 (in Russ.)

4. Bent, J. Muus, (1998). *Europian sea fishes*. Stuttgart: Publishing House «KOSMOS» (in German)
5. Wikipedia. Retrieved from www.wikipedia.de (in German)
6. Globus. Retrieved from www.globus.de (in German)
7. www.drta-archiv.de (in German)
8. Fischlexikon. Retrieved from www.fischlexikon.eu (in German)
9. www.duden.de
10. *Animal life: Lancelets. Cyclostomes. Cartilaginous fishes. Bony fishes*. Moscow: Publishing House «» (in Russ.)

STROYKOVA Svitlana Anatoliivna,

PhD in Linguistic, Senior Lecturer, Department of the German Philology, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

e-mail: stroykova151@gmail.com

QUALITY LEVEL MOTIVATOR IN THE GERMAN FISH NAMINGS

Abstract. *Introduction.* The German fish namings represent scholastically fixed system of fish knowledge that is reflected in the choice of motivators of the German fish namings from quality level. Quality level motivators' research is topical, as it provides for detailed analysis of various qualitative parameters actualized in the German fish namings.

Purpose. This article deals with the peculiarities of the German fish namings' motivation with the quality level motivator.

Methods. The basic method used in this research is cognitive-onomasiological analysis formulated by O. O. Selivanova. The goal of cognitive-onomasiological analysis is to refer to motivation as a linguopsychomental operation penetrating into the nomination process and aiming at reconstructing semantic and formal dependence between motivator and derivated nominative unit (motivated sign) of different components in knowledge schemes. There are two stages in conducting cognitive-onomasiological analysis of the German fish namings': interpretation of onomasiological structures to find out the nominative status of the German fish namings represented by derivatives, composites and compound nouns, and reconstructing cognitive model in a form of mental-psychonetic complex that allows to reconstruct motivational basis of the German fish namings.

Results. In the scientific image of the world fish namings according to their size and external qualities are based on sensory perception via visual feelings. Visual feelings are projected onto onomasiological features chosen from quality level. Quality level is represented in onomasiological structures mostly by composite adjectives that highlight fish colouring. Motivators-qualitatives can be associated with peculiarities of fish bodies or its parts. Quality level in some German ichthionyms has the status of equonym. The German fish namings composites can reflect only one of the possible shades of colouring due to the type of water resources or fish age. Motivators stipulating formation of namings on the basis of colouring in the motivational structure are usually connected to partitives that are implicated. In onomasiological structure of the German ichthionyms colour is combined with fragment that contains fish colouring. The general colouring indicator is usually implicated and is represented in combination with colour or quality component in onomasiological structure of the German fish namings. Qualitative level is represented by some features formed as a result of touching feeling of fish bodies. Motivators of quality level are also represented by units having mixed motivation. In such fish namings quality motivator correlates with metaphoric motivator, and source domains are mostly conceptual spheres ANIMALS and ARTEFACTS.

Originality. The German fish namings' motivation has never been studied via cognitive-onomasiological aspect that stipulates the novelty of this research.

Conclusion. Usage of quality level motivator in the German fish namings performs the concretizing, differentiating and characterizing functions. The perspective of further researches is in detailing the quality level motivator connections with various onomasiological features of the words' nominative structure and projection onto meaning formation.

Key words: motivation; quality level; ichthionyms; cognitive-onomasiological analysis.

Надійшла до редакції 30.09.18
Прийнято до друку 12.10.18